

Літературознавство

УДК 82.02:81'42

Світлана ГУРБАНСЬКА,

кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри загального мовознавства та класичної філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, Київ) sgurbanska@yahoo.com

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС ЯК ЦІЛІСНА КОМУНІКАТИВНА, КОГНІТИВНО- КОНЦЕПТУАЛЬНА І СЕМІОТИЧНА ЄДНІСТЬ

У статті розглянуто постмодернізм як сучасний тип культури й художньої комунікації; визначено інтертекстуальність як системотвірну лінгвістичну категорію постмодерністського художнього дискурсу в семіосфері національної та світової культури.

Ключові слова: постмодерністський художній дискурс, художній текст, інтертекстуальність, семіосфера.

Літ. 13.

Svitlana HURBANSKA,

Ph.D. in Philology, Associate Professor, Doctoral student of General Linguistics and Classical Philology Department Philology Institute Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine, Kyiv) sgurbanska@yahoo.com

POSTMODERN LITERARY DISCOURSE AS AN INTEGRATED COMMUNICATIVE, COGNITIVE AND CONCEPTUAL AND SEMIOTIC UNITY

In this article postmodernism as a modern type of culture and artistic communication is studied; intertextuality as a systemic formative linguistic category of postmodern literary discourse in semiosphere of national and world culture is defined.

Key words: postmodern literary discourse, artistic text, intertextuality, semiosphere.

Ref. 13.

Светлана ГУРБАНСЬКА,

кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры общего языкознания и классической филологии Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (Украина, Киев) sgurbanska@yahoo.com

ПОСТМОДЕРНИСТСКИЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ДИСКУРС КАК ЦЕЛОСТНОЕ КОМУНІКАТИВНОЕ, КОГНІТИВНО- КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ И СЕМИОТИЧЕСКОЕ ЕДИНСТВО

В статье рассматривается постмодернизм как современный тип культуры и художественной коммуникации; обозначается значение интертекстуальности как системобразующей лингвистической категории постмодернистского художественного дискурса в семіосфере национальной и мировой культуры.

© Гурбанська С. Постмодерністський художній дискурс як цілісна комунікативна, когнітивно-концептуальна і семіотична єдність

Ключевые слова: постмодерністський художественний дискурс, художественний текст, інтертекстуальність, семиосфера.

Лит. 13.

Постановка проблеми. На сьогодні відмічається дискусійність багатьох положень концепції інтертекстуальності, невнормованість її термінологічного апарату та недослідженість постмодерністського художнього дискурсу в інтертекстуальному аспекті. Постмодерністські художні тексти найбільш показово віддзеркалюють текстотвірні тенденції постмодерної літератури, кризи ідеологічної системи й зміну ієрархії цінностей, а відтак, і творення гібридних художніх форм з його продукуванням незвичних способів письма й маніфестації художніми текстами актуальної проблематики.

Аналіз досліджень. Розглядаючи специфіку художньої інтертекстуальності в ідеологічному, семіотичному й комунікативному аспектах, І.П. Смирнов наголошує на тому, що цей феномен не можна зводити до діалога, який відбувається між двома відправниками. Художній текст є не діалогічний, а трансдіалогічний – він лише відсилає до діалога або ж квазидіалога [8].

Дискурсивний підхід до вивчення художнього тексту базується на принципі діалектичної єдності форми й змісту останнього, на взаємозумовленості й взаємозалежності головних текстових категорій, які забезпечують структурно-сміслову цілісність художнього тексту, зокрема відображають специфіку художньої творчості.

Ж. Женетт зазначає, що цільне бачення літературного поля – це «дуже глибока за своїм змістом утопія, і недаремно вона наділена такою привабливістю: адже література – це не просто зібрання творів, незалежних один від одного або ж узалежнених один від одного процесом випадкових та ізольованих зіткнень; вона є зв'язним цілим, однорідним простором, усередині якого твори взаємодіють та взаємопроникні; вона сама є пов'язаною з іншими і є частиною простору культури, де її власна значимість залежить від цілого. У своїй подвійній якості вона підлягає структурному вивченню – всередині й ззовні» [2, 175].

Художній дискурс, на думку І. І. Чумак-Жунь, «постає як складне комунікативне явище, не тільки пов'язане з актом створення певного тексту, а й як явище, що виявляє зв'язок зі значною кількістю екстралінгвістичних факторів – знань про світ, намірів, установок і конкретних цілей мовця, що є творцем тексту» [11, 11]. Відтак, художній текст є не тільки зафіксованим повідомленням, але й складним цілим, що знаходиться на перетині поза- й внутрішньотекстових зв'язків, та «створюється у дискурсивному середовищі – інтегративному утворенні, системному субстраті, в якому відбуваються процеси реальної мовотворчості» [11, 11].

Оскільки на зміну класичній літературознавчій концепції, вказує М. Шаповал, приходять нові способи прочитання тексту, зокрема, в аспекті інтертекстуальності, «яке відкриває, що тексти не є цільними й непроникними, а будуються як плетиво, де кожне волокно взятє з єдиного універсуму, в межах якого містяться тексти міфів, історії, філософії, культури, – то разом із цим прочитанням приходять і нова аксіологічна ієрархія, де орієнтація на оригінальність і новизну зміщується на інший рівень» [12, 13].

Метою статті є визначення постмодерністського художнього дискурсу як цілісної комунікативної та когнітивно-концептуальної єдності у семиосфері національної і світової культури.

Виклад основного матеріалу. Окреслюючи головні принципи теорії історико-літературного процесу, Ю. Тинянов акцентує увагу на тому, що будь-яка нова художня форма використовує елементи попередніх форм, у такий спосіб надаючи їм нових імпульсів і перетворюючи на частини власної будови. Це особливо чітко простежується на моделі пародії: типові для певної літературної конструкції елементи впроваджуються до нового контексту, що веде до зміни їхньої функції. Отже, контекст змінює загальний нейтральний / патетичний тон твору на комічний (знижений) [10, 198–226].

Учений Ю. Лотман зазначає, що текст не існує сам по собі, а обов'язково вміщений в історичний, реальний, або умовний контексти [5, 213]. Так вважає і Б. Сюта, додаючи, що текст функціонує «за рахунок багатьох інших текстів-попередників» [9, 13]. Зв'язок літератури В. М. Жирмунським вбачається з усім культурним контекстом, а не лише з окремими літературними текстами [3]. Відтак, художній текст є діалогом (полілогом) автора з усією сучасною й попередньою культурою та художньою практикою [1; 2; 5; 7; 8; 13].

Художні тексти літератури постмодернізму функціонують в особливому лінгвокультурному просторі – у семіосфері національної і світової культури. Поняття семіосфери, семіотичного простору, культурної пам'яті Ю. Лотман безпосередньо пов'язує з феноменом міжтекстових зв'язків, переакцентовуючи увагу від вивчення прагматики й структури тексту на дослідження його комунікативного аспекту. Учений розуміє спілкування широко – і як обмін інформацією між адресатом і адресантом, і як контакт між текстом і читачем, культурною традицією і аудиторією, текстом і культурним контекстом. Натомість сам текст він визначає як текст усієї культури, що розпадається на ієрархію «текстів у текстах» [5, 72]. Розробляючи концепцію семіосфери, Ю. Лотман вказує, що різноманітність зв'язків між смисловими елементами створює об'ємний смисл, що може бути повністю осягений лише з відношень усіх елементів між собою і кожного з них до цілого. Цій системі властива пам'ять про свої минулі стани та потенційне «передчуття» майбутнього [5, 146].

Будь-яка теорія літератури, пише І. П. Смирнов, «ґрунтується на припущенні, що різні тексти можуть порівнюватися один з одним на підставі якоїсь спільної ознаки. Досі порівнянність текстового матеріалу мислилася переважно як опосередкована медіаторами. Подібність текстів пояснювалася близькістю супутніх їх творенню соціально-історичних умов, збігами у психічних структурах, якими характеризуються особистості авторів, або, врешті-решт, антропологічними константами, що первісно притаманні людській свідомості... і виявляються незалежно від часу й місця створення літературного твору. Якщо погодитися з думкою, що медіація лежить в основі міфотворення, то варто визнати, що поточні теорії літератури містять у собі релікти міфу. Таким чином, інтертекстуально повернута теорія літератури взяла б за точку відліку неопосередкований медіаторами контакт між літературними творами і завдяки чому звільнила б моделювання художнього мислення від міфогенного спадку» [8, 67].

Постмодерністський художній дискурс позначений інтертекстуальністю у всіх її можливих виявах. Якщо інтертекстуальність характеризує художній текст відмовою від орієнтації на оригінальність, то сам постмодернізм як культурологічний феномен розвитку літературного процесу кінця XX – початку XXI ст. звільняє художній текст від понадтекстових детермінантів, маркуючи його автономним статусом і виводячи на передній план «смерть автора» (термін Р. Барта) [1]. У концепції Р. Барта «текст – це те, що «сказане» у творі незалежно від авторської волі, а часто і незалежно від

авторської свідомості, – сказане саме тією мірою, якою будь-який індивід, що від народження занурений у певну ідеологічну атмосферу, змушений читати й засвоювати ту книгу культури, яку запропонували йому його епоха, середовище, соціальний стан, система виховання та освіта, що діяла в його час...» [4, 20].

Подеколи, вказує П. В. Рихло, досить проблематичним є розмежування одиничної та системної референцій, «оскільки новий текст може бути тісно пов'язаний зі своїм претекстом маркованою інтертекстуальністю, але водночас бути зорієнтованим і на загальнішу традицію, на колективний корпус текстів» [7, 26–27].

Хоча процеси інтертекстуальності стали предметом теоретичної рефлексії лише у другій половині ХХ ст., на думку М. Шаповал, аж ніяк не лімітує виникнення, зокрема й функціонування самого феномена інтертекстуальності в цей період, зважаючи на те, що будь-яке осмислення культури у термінах цієї самої культури так чи інакше відбувається через міжтекстові зв'язки, багатство і різноманітність яких є ціннісним критерієм художніх творів. При цьому причетність до культурного простору через інтертекстуальність може бути і маніфестацією престижного знайомства авторів із досяжним їм семіотичним спадком, і певною авторською стратегією, що спрямована на досягнення задоволення від читання [12, 19]. «Згущення інформації досягається завдяки доступу до відповідних ресурсів поза текстом – в інших текстах та інших знакових системах. Реалізація міжтекстових зв'язків забезпечує використання енергії інших текстів безвідносно до їхнього часового та медійного перебування» [12, 19].

У кожному окремому випадку, залежно від джерел інтертекстуалізмів, ступеня кодифікованості інтертекстуальних засобів у новому контексті, місця їхньої актуалізації у тексті, зокрема труднощів їхнього декодування, міжтекстова взаємодія виконує відповідні функції: виражає оцінку автора утворюваного тексту, привертає увагу й розважає адресата, передає інформацію про навколишній світ, встановлює контакт із реципієнтом тощо [6]. Розкриття авторського ставлення до зображуваного, яке досить рідко знаходить відображення в прямих оцінках і виявляється на різних рівнях системи тексту, напряму пов'язане з декодуванням інформації, закладеної в тексті. Якщо ж читач не володіє необхідною інтертекстуальною компетентністю, то, як наслідок, він не здатний розпізнати міжтекстову взаємодію, у результаті чого втрачається авторський задум, зокрема й слабшає сила емоційного впливу.

Отже, постмодерністський художній дискурс постає як цілісна комунікативна, когнітивно-концептуальна і семіотична єдність. Маркуючи постмодерністський художній дискурс, інтертекстуальність включає в нього інші тексти, створюючи особливий семіотичний простір, у якому культурні знаки співвідносяться з фоновими знаннями й специфікою мовної свідомості. Інтертекстуальність, пронизуючи увесь постмодерністський художній дискурс (усі його мовні рівні), дає змогу розглянути текстову концептосферу як складову мовної картини світу, що існує у свідомості носіїв мови і знаходить вираження в художньому тексті.

Висновки. Постмодерністський художній дискурс базується на «Хаосмосі» – синкретизмі хаосу і космосу. У децентрованому просторі постмодернізму, в якому світ є хаосом, не існує ні домінанти, ні периферії, а саме поняття «центр» зникає. Відтак, постмодернізм змінює традиційне ставлення до знака як єдності означуваного й означувального, перетворюючи його на симулякр – копію істини й реальності.

Перспективи подальших наукових досліджень: моделювання концептосистем українського, російського й англійського постмодерністського художнього дискурсу з метою виявлення ціннісних домінант кожної окремої лінгвокультури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Ролан Барт / [пер. с фр., сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Женетт Ж. Структурализм и литературная критика / Жерар Женетт // Ж. Женетт. Фигуры : в 2 т. – М. : Изд-во имени Сабашниковых, 1988. – Т. 1. – С. 159–179.
3. Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика / Виктор Максимович Жирмунский. – Л. : Наука, 1977. – 407 с.
4. Косиков Г. К. Идеология. Коннотация. Текст [по поводу книги Р. Барта «S/Z» / Ролан Барт ; [перев. Г. К. Косикова, В. П. Мурат ; общ. ред., вступит. статья Г. К. Косикова]. – М. : Ad Marginem, 1994. – С. 277–302.
5. Лотман Ю. Семиосфера : Культура и взрыв / Юрий Лотман. – СПб. : Искусство, 2000. – 704 с.
6. Попова Е. А. Интертекстуальность как средство воздействия в политическом дискурсе : на материале англоязычных текстов о политической карьере А. Шварценеггера : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Е. А. Попова. – Самара, 2007. – 220 с.
7. Рихло П. В. Поэтика діалога. Творчість Пауля Целана як інтертекст : монографія / П. В. Рихло. – Чернівці : Рута, 2005. – 584 с.
8. Смирнов И. П. Порождение интертекста : Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б. Л. Пастернака / И. П. Смирнов. – С-Пб. : Изд-во С.-Петерб. гос. ун-та, 1995. – 189 с.
9. Сюта Б. Интертекстуальність та проблеми стилю і форми в українській музиці постмодернізму / Богдан Сюта // Студії мистецтвознавчі. – К. : Вид-во ІМФЕ, 2003. – Ч. 2 : Театр, музика, кіно. – С. 13–19.
10. Тынянов Ю. Н. Достоевский и Гоголь (К теории пародии) Ю. Н. Тынянов // Поэтика. История литературы. Кино / [подг. изд. и комментарии Е. А. Тодеса, А. П. Чудакова, М. О. Чудаковой]. – М. : Наука, 1977. – С. 198–226.
11. Чумак-Жуль И. И. Дискурсивное пространство поэтического текста : образное слово в русской лирике конца XVIII – начала XXI веков : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 / И. И. Чумак-Жуль. – Белгород, 2009. – 40 с.
12. Шаповал М. Интертекст у світлі рампи : міжтекстові та міжсуб'єктні реляції української драми : монографія / Мар'яна Шаповал. – К. : Автограф, 2009. – 352 с.
13. Lachmann R. Memory and Literature : Intertextuality in Russian Modernism / Renate Lachmann // Theory and History of Literature Series. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1997. – Vol. 87. – 512 p.

REFERENCES

1. Bart R. Izbrannye raboty : Semiotika. Pojetika / Rolan Bart / [per. s fr., sost., obshh. red. i vsup. st. G. K. Kosikova]. – M. : Progress, 1989. – 616 s.
2. Zhenett Zh. Strukturalizm i literaturnaja kritika / Zherar Zhenett // Zh. Zhenett. Figury : v 2 t. – M. : Izd-vo imeni Sabashnikovyh, 1988. – T. 1. – S. 159–179.
3. Zhirmunskij V. M. Teorija literatury. Pojetika. Stilistika / V. M. Zhirmunskij. – L. : Nauka, 1977. – 407 s.
4. Kosikov G. K. Ideologija. Konnotacija. Tekst [po povodu knigi R. Barta «S/Z» / Rolan Bart ; [per. G. K. Kosikova, V. P. Murat ; obshh. red., vstupid. stat'ja G. K. Kosikova]. – M. : Ad Marginem, 1994. – S. 277–302.
5. Lotman Ju. Semiosfera : Kul'tura i vzryv / Jurij Lotman. – SPb. : Iskusstvo, 2000. – 704 s.
6. Popova E. A. Intertekstual'nost' kak sredstvo vozdejstvija v politicheskom diskurse : na materiale anglojazychnyh tekstov o politicheskoj kar'ere A. Shvarceneggera : diss. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / E. A. Popova. – Samara, 2007. – 220 s.
7. Rihlo P. V. Poetika dialoga. Tvorchist' Paulja Celana jak intertekst : monografija / P. V. Rihlo. – Chernivci : Ruta, 2005. – 584 s.
8. Smirnov I. P. Porozhdenie interteksta : Jelementy intertekstual'nogo analiza s primerami iz tvorcestva B. L. Pasternaka / I. P. Smirnov. – S-Pb. : Izd-vo S.-Peterb. gos. un-ta, 1995. – 189 s.

9. Sjuta B. Intertekstual'nist' ta problemi stilju i formi v Ukraïns'kij muzici postmodernizmu / Bogdan Sjuta // Studii mistectvoznavchi. – K. : Vid-vo IMFE, 2003. – Ch. 2 : Teatr, muzika, kino. – S. 13–19.
10. Tynjanov Ju. N. Dostoevskij i Gogol' (K teorii parodii) Ju. N. Tynjanov // Pojetika. Istorija literatury. Kino; [podg. izd. i kommentarii E. A. Todesa, A. P. Chudakova, M. O. Chudakovej]. – M. : Nauka, 1977. – S. 198–226.
11. Chumak-Zhun' I. I. Diskursivnoe prostranstvo pojeticheskogo teksta : obraznoe slovo v russkoj lirike konca XVIII – nachala XXI vekov : avtoref. diss. ... dokt. filol. nauk : spec. 10.02.01 / I. I. Chumak-Zhun'. – Belgorod, 2009. – 40 s.
12. Shapoval M. Intertekst u svitli rampi : mizhtekstovi ta mizhsub'ektni reljacii Ukraïns'koi dramy : monografija / Mar'jana Shapoval. – K. : Avtograf, 2009. – 352 s.
13. Lachmann R. Memory and Literature : Intertextuality in Russian Modernism / Renate Lachmann // Theory and History of Literature Series. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1997. – Vol. 87. – 512 p.

Статтю подано до редакції 27.02.2015 р.